

Чукот Світлана Анатоліївна,
кандидат філософських наук,
докторант кафедри соціальної
і гуманітарної політики УАДУ

***Теорія Гоббса про державу як передумову культури в контексті сучасних
проблем демократизації українського суспільства***

*Той, кому державою надана верховна влада, будь то
людина чи збори, володіє окрім всього ще і правом
судити, які погляди і вчення ворожі інтересам миру,
і забороняти їх розповсюдження.
Гоббс*

Проблема управління процесами спадкоємності в духовній культурі давно посідає чільне місце в системі державотворення, є головною передумовою ефективного функціонування державного апарату, всієї системи владних структур. З найдавніших часів напружувався цілісний механізм контролю з боку держави над тим, що саме потрібно успадковувати, чи краще сказати, вибирати з усього успадкованого те, що найбільш відповідало сучасним вимогам тієї чи іншої держави. Перш за все це знаходило своє вираження в системі контролю над духовною спадщиною тощо.

В сучасних процесах демократизації нашого суспільства, на мою думку, не буде зайвим в контексті європейського досвіду, розглянути теорію Томаса Гоббса щодо держави як передумови культури. Розгляд людини як творця державності (цей процес у мислителя уподібнюється божественній творчості) пов'язується Гоббсом з думкою про створення людьми держави шляхом відчуження значної частини належачих їм природніх прав. Але виникаюча таким чином держава не випадково називається ним “великим Левіафаном”, біблейським чудовиськом, символізуючим величезну силу і нездоланність людського витвору. Левіафан, створений людьми, набуває самостійність, підвищується над ними, виходить з-під їх контролю. Він володарює над своїми підданими-громадянами, а вони під ним повсюди безвладні. В такій формі Гоббс одним з перших в Новий час сформулював досить важливу соціально-філософську концепцію відчуження.

Слід звернути особливу увагу на ту думку Гоббса, що держава, як найзначніший результат людської творчості, виступає і основною умовою культури, бо “поза державою -

володарювання пристрастей, війна, страх, бідність, мерзота, самотність, варварство, невіглацтво, дикість; в державі - володарювання розума, мира, безпеки, багатство, благообразіє, взаємодопомога, витонченність, науки, доброзичливість”. [1]

Мета чи призначення філософії, на думку мислителя, полягає в тому, що завдяки їй ми можемо використовувати для нашої користі передбачувані нами дії і на підставі наших знань по мірі сил і здібностей планомірно викликати ці дії для примноження життєвих благ. Гоббс вважає, що не слід упускати з поля зору того, що не всі стверджуючі, ніби вони оволоділи наукою, насправді досягли цього; бо той, хто сподівається пізнати причини речей, сліпо довіряючись книгам, повторюючи чужі думки і не роблячи жодного самостійного відкриття, не приносить жодної користі. Бо повторення сказаного зовсім не уявляє собою блага, а, навпаки, часто є злом, так як, закріплюючи заблудження попередників, воно тим самим стоїть на заваді шляху до істини. На схильності людей, на думку мислителя, впливають також авторитети. Авторитетами є ті люди, чиїми вказівками та чиїм прикладом яка-небудь людина вирішує керуватися з поваги до їх мудрості. Авторитетами є вчителі, батьки чи інші люди, що прославилися своєю мудрістю.

Гоббс приділяє особливу увагу процесу управління спадкоємністю в духовній культурі. А саме: він вважає, що книги, котрі нам слід читати, повинні вміщувати здорові, чисті та корисні ідеї. Так, книги, написані римськими громадянами в епоху розвалу республіки чи в епоху, безпосередню слідує за падінням останньої, а також греками в період розквіту Афінської держави, повні думок і прикладів, ворожо налаштовуючих народ проти монархів, бо в них прославляються такі злочини, здійснені аморальними людьми, як царевбивство, а самих монархів зображено як тиранів. Таке читання книг та прослуховування народних проповідників, бажаючих створити державу в державі, церковне королівство в світському, переважно лише сприяють збоченню здорового глузду народа. Як наслідок, з’являються люди, подібні не Касію та Бруту, а Равальяку і Клеману, котрі вважали, що служать богу, в той час як, вбиваючи своїх королів, вони слугували честолюбству інших людей.

Людина поза державою не повинна слідувати чужим вказівкам, в державі ж обов’язки людини визначаються угодами. Лише в державі існує спільна міра для добродетності та пороків. І такою мірою можуть тому бути лише закони кожної держави. Бо коли державний устрій встановлений, то навіть природні закони стають частиною

законів державних. І ця міра існує у всіх державах, не дивлячись на те, що в кожній з них є нечисленна кількість законів, рівно як і на те, що ці держави мали колись інші закони. Бо, які б не були ці закони, підкорення їм завжди вважалося добродесністю громадян, а порушення їх - пороком.

Таким чином, слід сказати, що гарними є такі схильності, котрі сприяють спільному життю людей в умовах державної організації. Добрими нравами, тобто моральними добродесностями, є такі нрави, завдяки яким одного разу виникла державна організація краще за все може зберегтися. Але всі добродесності полягають в справедливості чи милості. Це означає, що схильності, суперечачі цим добродесностям, аморальні і всі пороки заключаються в несправедливості і нечуттєвості до чужих страждань, тобто у відсутності милості.

Якщо пильно розглянути історію розвитку тієї чи іншої держави, то неминуче ми знайдемо один і той же основний елемент державного контролю над культурною спадщиною - релігію. Так, можна з впевненістю констатувати той факт, що саме релігія, певні релігійні настанови були першим проявом і механізмом державного контролю над процесом спадкоємності. Не можна заперечувати і той момент, що весь час були і будуть певні винятки з правил, які тільки їх і підтверджують. Але щодо основного "наглядача" над тим, у що саме повинні вірити люди, як вони повинні чинити, що вони повинні успадковувати і використовувати, на протязі багатьох століть, навіть тисячоліть, була (і в наш час намагається такою бути) релігія, яка водночас виступає і одним з найважливіших проявів духовної культури людства.

Проблема релігії у Гоббса не проста, а суперечна, як суперечне саме поняття бога. В цій проблемі ніби існує два прошарки - прошарок власне моральний і прошарок соціальний. Хоча вони і взаємозв'язані поміж собою, але перший найближчим чином притаманний світогляду інтелектуальної еліти, а другий - "натовпу", тобто основним чином народним масам. Релігія відіграє важливу роль в процесах державотворення. Як зазначає Гоббс, якщо релігія, за виключенням природного благочестя, не залежить від окремих людей, то вона повинна - бо чудес вже давно не буває - залежати від законів держави. Ось чому релігія не філософія, а закон в кожній державі; слід не сперечатися про неї, а виконувати її веління.

На думку мислителя, правильними є обидва ствердження: і людина людині Бог, і людина людині вовк. Перше - у тому випадку, коли мова йде про відношення між собою співгромадян, друге - коли мова йде про відношення між державами.

Гоббс приходять до переконання, що незвична думка ніколи не подобалася натовпу, до того ж і мудрість, що перевищує якийсь посередній рівень, за звичай не викликає співчуття, тому що чи її не розуміють, чи якщо і розуміють, то знижують до свого рівня. Діяння та висловлювання греків та римлян зробилися відомими і стали надбанням історії завдяки не розуму, а міці та інколи навіть завдяки тому ж самому вовчому звірству, в якому вони взаємно звинувачують один одного, а вже історія разом з суспільними діями донесла крізь віки імена самих діячів, хто б вони не були. Істинна мудрість є не що інше, як пізнання істини в будь-якому предметі. Поскільки вона витікає з пам'яті про речі завдяки повним і точним найменуванням, вона уявляє собою результат не раптового міцного пориву душі, а дійсного розума, тобто філософії. Саме через неї відкривається шлях від споглядання окремих предметів до загальних понять.

За вихідний принцип Гоббсом висувається положення: люди від природи такі що, коли їх не стримує страх перед якою-небудь спільною для них владою, вони, не довіряючи один одному і відчуваючи взаємне опасіння, необхідно надають перевагу кожному захищати себе власними силами, якщо б це їм було дозволено робити по праву.

Держава уявляє собою єдину особистість, чия воля на основі згоди багатьох людей повинна вважатися волею їх всіх, з тим щоб вона мала можливість використовувати сили і здібності кожного для захисту спільного миру. Безпека є тією метою, задля якої люди погоджуються підкорятися іншим. Тому, досягати безпеку потрібно не стільки згодою, скільки покаранням, а ці міри виявляються достатніми тоді, коли будуть встановлені такі покарання за кожне порушення права, що стане ясным, що його порушення є більшим злом, ніж слідування йому. Бо всі люди, слідуючи природній необхідності вибирають те, що для них вочевидь є благом.

Як зазначає Гоббс, даремно піклуються про внутрішній мир ті, хто не може захистити себе від зовнішніх ворогів, рівно як не можуть захистити себе від зовнішніх ворогів ті, чії сили не об'єднані. Громадянські закони є не що інше, як вимоги, що стосуються дій громадян в майбутньому, що пред'являються їм тим, хто володіє вищою владою. Той, кому державою надана верховна влада, будь то людина чи збори, володіє

окрім всього ще і правом судити, які погляди і вчення ворожі інтересам миру, і забороняти їх розповсюдження.

Майже не має жодного положення ні відносно культу Божества, ні відносно людських знань, з котрого б не могли виникти розбіжності, потім роздори, суперечки, і мало-помалу - війна. І це відбувається не через хибності того чи іншого положення, а через характер людей, вважаючи себе мудрими і бажаючими всім здаватися такими. Але хоча неможливо завадити виникненню такого роду розбіжностей, однак можна авторитетом верховної влади зробити так, щоб вони не заважали справі громадянського миру. Проте мова йде тут не про це. Так, існують деякі вчення, засвоївши які громадяни вважають, що з повним правом можна, більш того - потрібно, не підкорятися державі, бунтувати проти верховних правителів та вищих влад: такі ті вчення, які прямо і відкрито, а інколи більш завуальовано, натяками, вимагають підкорення не тим, кому доручена верховна влада. Гоббс не приховує, що має на увазі владу, котру в інших державах багато хто приписує главі римської церкви, а також владу, котру десь за межами римської церкви вимагають собі єпископи у власних державах, нарешті, він має на увазі ту свободу, котру під привідом релігії привласнюють собі навіть громадяни нижчих верств.

Дійсно, чи була коли-небудь в християнському світі яка-небудь громадянська війна, котра виникла і виросла не з цього коріння? Ось чому тут Гоббс надає громадянській владі право визначати, суперечить чи ні громадянській покорі те чи інше вчення і якщо суперечить, то забороняти його розповсюдження. Бо поскільки немає такої людини, котра б заперечувала компетенцію держави в питаннях, що стосуються мира і захисту держави, і поскільки очевидно, що вчення, котрі тут згадувалися, зачепляють питання громадянського миру, то необхідним наслідком цього є передання контролю за тими чи іншими вченнями, сприяють чи вони миру чи ні, державі, тобто тому, хто володіє верховною владою в державі. [2]

Свобода є не що інше, як відсутність перешкод для руху. Чим більше відкривається можливих шляхів людині, тим більшою свободою вона володіє. І в цьому і полягає її громадянська свобода. Різниця між вільним громадянином і рабом полягає в наступному: вільний слугує лише державі, раб же - ще і співгромадянину.

Влада - це можливість, а її виконання, тобто управління, є дія. Переваги та недоліки правління залежать не від того, хто втілює авторитет держави, а від виконавців

цієї влади. Небезпечним для будь-якого державного правління, особливо монархічного, є недосить чітке відрізнання народу від натовпу. Народ є дещо єдине, що володіє єдиною волею і здатне на єдину дію. Нічого подібного не можна сказати про натовп. Народ править у будь-якій державі, тому що і в монархічній державі повеліває народ, тому що там воля народу виражається у волі одної людини. Маса ж - це громадяни, тобто піддані. При демократії та аристократії громадяни - це маса, але зібрання - це вже народ. І при монархії піддані - це натовп, а, як це не парадоксально, цар є народ. Низи суспільства, да і багато інших, зовсім не помічаючих, що справа полягає саме так, про велику кількість людей завжди говорять як про народ, - зауважує Гоббс, тобто про державу.

Оскільки ж думки не можна нав'язати людському розуму силою влади та погрозами покарання, а лише переконанням, ясністю доводів, то закони, котрим належить боротися з цим злом, повинні переслідувати не помиляючихся, а самі їх заблудження. Ці заблудження, котрі несумісні зі спокоєм держави, проникають в свідомість людей неосвічених і з кафедр проповідників, і із повсякденних розмов людей, не зайнятих своєю справою і маючих у розпорядженні багато вільного часу, а до цих останніх вони приходять від вчителів їх молоді в університетах.

Ось чому, якщо хтось хоче утвердити здоровисля в державі, тому слід починати з університетів. Саме там повинні бути закладені істинні і правильно побудовані основи громадянського вчення, засвоївши які молодь зможе потім і в приватних розмовах, і в громадських проповідях наставляти в цьому народ. І вони будуть робити це тим енергійніше і переконуюче, чим глибше пізнають істину того, чому стануть вчити в своїх проповідях. Бо якщо нині лише в силу усталеній у слухачів звички розповсюджені уявлення хибні і не більш зрозумілі, ніж випадкові поєднання слів, витащені з урн, то наскільки краще люди сприймуть по тій же причині істинне вчення, відповідне розуму і самій природі речей? Таким чином, Гоббс вважає обов'язком правителів кодифікацію основних положень істинного громадянського вчення і введення обов'язкового викладання їх у всіх університетах держави.

Чим більше залишається не передбаченого законами, тим більше у громадян свободи. Міра цієї свободи повинна визначатися благом громадян і держави. Ось чому перш за все суперечить обов'язку тих, хто керує і має владу, встановлювати більшу кількість законів, чим це необхідно для блага держави і громадян. Мета покарання не в

тому, щоб зламати волю людини, а в тому, щоб направити її і зробити такою, якою її хоче бачити той, хто встановив покарання.

Таким чином, розглянувши основні положення теорії Томаса Гоббса щодо держави як передумови культури, можна ще раз переконатися в необхідності вивчення та втілення в практику реального життя європейського досвіду (в найрізноманітніших його аспектах) з метою подальшої демократизації нашого суспільства.

Список використаної літератури:

1. Гоббс Т. Основы философии. Сочинения в 2 т. Т.1. / Пер. с лат. и англ. - М.: Мысль, 1989. - С. 374.
2. Там же - С. 339.